

УДК 78.27;78.421

DOI 10.32782/2224-0926-2023-1-44-6

Письменна Оксана Богданівна
кандидатка мистецтвознавства,
професорка кафедри теорії музики, завідувачка кафедри теорії музики,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0003-0899-8613>

Мазепа Тереса Лешеківна
докторка мистецтвознавства,
доцентка кафедри хорового та оперно-симфонічного диригування,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0002-5436-6986>

ЖАНР ОБРОБКИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ МЕЛОДІЙ У ФОРТЕПІАННИХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ БЕЗКОРОВАЙНОГО

Стаття присвячена фортепіанній спадщині Василя Безкоровайного – композитора, диригента, музично-громадського діяча, піаніста-акомпаніатора, діяльність та творчість якого є забутою і маловідомою в українській музичній культурі. Він активний діяч у музичному житті Галичини, засновник музичних шкіл, хорів, оркестрів. Згодом, з 1948 року, плідно працював у плані популяризації української музики у середовищі повоєнної української еміграції у США.

Коротко повідомляється про необхідність відродження різножанрової спадщини митця, яка дійшла до нас у рукописному вигляді понад 360 одиниць. Окремлено шлях повернення архіву Василя Безкоровайного на батьківщину, який зберегла та впорядкувала його дочка Неоніла та привіз в Україну її чоловік Євген Стецьків. З ініціативи родичів композитора – Наталії та Богдана Безкоровайних – у 2020 році було видано 2 томи фортепіанних творів митця.

Серед ста шістнадцяти фортепіанних опусів значну частину займає жанр обробок народних пісень та зразків календарно-обрядового циклу. Вибрані показові твори демонструють широке коло жанрових зацікавлень митця, а досліджені музично-виразальні, архітектонічні їх особливості розкривають стильові засади фортепіанної спадщини Василя Безкоровайного. Відзначено, що фортепіанні композиції мають художню та педагогічну цінність. На прикладі аналізу низки обробок народних пісень та календарно-обрядових зразків продемонстровано, як національно-специфічні виразальні засоби та традиційні загальноєвропейські гармонічні звороти романтичного спрямування формують мовно-стильовий феномен митця.

Зазначено, що для композитора під час опрацювання народних мелодій важливою є не простота чи складність, а відповідність духу народної пісні, необхідність залишити непорушеною її ладово-інтонаційну та метроритмічну основу.

У плані формотворення відзначаємо національні моделі та прийоми розвитку тематичного матеріалу, що ґрунтуються на варіантному принципі, імпровізаційності, на регламентарності структурних побудов. У більшості композицій переважають дво-, тричастинні форми.

У палітрі стилістичних рис та мовно виразальних засобів спостерігаємо синтез ладових, гармонічних, метроритмічних засад європейської музики та особливостей українського фольклору з домінуванням останнього.

Ключові слова: фортепіанна творчість, жанр, стиль, фольклор, Василь Безкоровайний, композитор, обробка.

Pysmenna Oksana, Mazepa Teresa. The genre of arrangement of Ukrainian folk melodies in the piano works of Vasyl Bezkorovainyi

The article is devoted to the piano heritage of Vasyl Bezkorovainyi, a composer, conductor, music and public figure, pianist-accompanist, whose work and creativity are forgotten and little known in Ukrainian musical culture.

He was an active figure in the musical life of Galicia, founding music schools, choirs, and orchestras. Subsequently, since 1948, he worked fruitfully to popularize Ukrainian music among the postwar Ukrainian emigration to the United States.

The article briefly discusses the need to revive the artist's multi-genre heritage, which has come down to us in manuscript form in more than 360 works. The article describes the way Vasyl Bezkorovainyi's archive was returned to his homeland, preserved and organized by his daughter Neonila and brought to Ukraine by her husband Yevhen Stetskiv. At the initiative of the composer's relatives, Natalia and Bohdan Bezkorovainyi, 2 volumes of the composer's piano works were published in 2020.

Among the one hundred and sixteen piano opuses, a significant part is occupied by the genre of arrangements of folk songs and samples of the calendar and ritual cycle.

The selected exemplary pieces demonstrate a wide range of genre interests of the artist, and the studied musical, expressive, architectonic features reveal the stylistic foundations of Vasyl Bezkorovainyi's piano heritage. It is noted that the piano compositions have artistic and pedagogical value.

On the example of the analysis of a number of arrangements of folk songs and calendar and ritual samples, it is demonstrated how nationally specific expressive means and traditional European harmonic turns of the romantic direction form the linguistic and stylistic phenomenon of the artist. It is noted that for the composer, when working on folk melodies, it is not simplicity or complexity that is important, but compliance with the spirit of the folk song, the need to leave its harmonic, intonational and metrical basis intact.

In terms of formation, we note national models and methods of developing thematic material based on the variant principle, improvisation, and the regulatory nature of structural constructions. Most of the compositions are dominated by two- and three-part forms.

In the palette of stylistic features and linguistic expressive means, we observe a synthesis of the harmonic, harmonic, metrical principles of European music and the peculiarities of Ukrainian folklore, with the dominance of the latter.

Key words: piano works, genre, style, folklore, Vasyl Bezkorovainyi, composer, processing.

Постать Василя Безкоровайного (1880–1966) – талановитого композитора, активно-го діяча музичного життя не тільки Галичини, а й у середовищі повоєнної української еміграції у США¹, є призабутою на сьогодні, а творча спадщина митця з різних причин і досі маловідома.

Праця В. Безкоровайного на ниві музичної культури багатогранна. Він – композитор, диригент, піаніст, засновник музичних шкіл, хорів, оркестрів, довголітній диригент хору Тернопільського «Бояна». Творчий доробок композитора становлять твори різних жанрів: для симфонічного оркестру, вокальні твори (хори, ансамблі, солоспіви), камерно-інструментальні – для фортепіано, скрипки, цитри, віолончелі, музика до драматичних вистав, музика для дітей.

Різноманітна палітра композиторського доробку В. Безкоровайного дійшла до нас переважно у рукописному вигляді (копії з розмножувального апарату та нотодрука понад 360 од.). Архів Василя Безкоровайного був збережений та впорядкований його дочкою Неонілою, а її чоловік Євген Стецьків – діяч української громади Північної Америки – привіз його в Україну. Частина цих матеріалів передана до Кращезнавчого музею у Тернополі, до НБУВ у Києві та ЛНБ у Львові.

¹ 1944 року з театром Блавацького як театральний бібліотекар виїхав до Австрії, а у 1948 р. до Північної Америки, де помер у м. Бофало.

Грунтуючись на всіх знайдених архівних матеріалах, з ініціативи родичів композитора – Наталії та Богдана Безкоровайних – у 2020 році було видано 2 томи фортепіанних творів митця (116 композицій)². Вибрані показові твори – обробки українських народних мелодій із цих збірників стали предметом пропонованого дослідження.

До недавнього часу постать Василя Безкоровайного в Україні була невідома як музикантам, так і широкому загалу. Популяризацією та поширенням його творчої спадщини – концертів, зустрічей з музикантами, радіо- та телепередач, випущених компакт-дисків, опублікованих творів – займались родичі митця: Богдан та Наталія Безкоровайні,³ а також діти та внуки композитора.

Інформація про життя і творчість В. Безкоровайного серед інших діячів українсько-го зарубіжжя представлена у монографії Ганни Карась «Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття» 2012 р. Загальний огляд вокальної творчості митця поданий у передньому слові Любові Кияновської до нотного видання вокальних творів композитора «Талант, який народився в Україні». Віхи творчості та образно-жанрова класифікація фортепіанної спадщини окреслені Іриною Новосядлою у передмові до двотомника композицій для фортепіано «Василь Безкоровайний – син українського народу». Комплексний аналіз музично-виражальних засобів у відповідності до образно-змістового навантаження фортепіанних композицій, а саме в обробках українських народних пісень та календарно-обрядових зразків, тому особливості стилю митця у фортепіанних жанрах в українській музикознавчій літературі відсутні. Тому аналіз музичної мови композитора на прикладі показових вибраних різножанрових фортепіанних композицій є актуальним та потрібним.

Методологічна основа роботи зумовлена структурою і художньою специфікою об'єкта і включає: музично-стильовий підхід і комплексний музикознавчо-структурний аналіз самого музичного матеріалу.

Особливо вагомим місцем у творчій спадщині Василя Безкоровайного посідають фортепіанні композиції. Перу митця належить понад 100 творів різних жанрів, значну частину з яких займають обробки українських народних мелодій.

В українській музиці протягом усього періоду становлення та розвитку національної школи закономірним стає звернення митців до фольклору, запозичення з нього тем, сюжетів, виражальних засобів. Немає майже ні одного композитора, який би впродовж життя не звертався до жанру обробки народної пісні чи танцю, цитуючи або трансформуючи їх.

Про велике значення у плані звернення композиторів до фольклору та вивчення ними народних пісенно-танцювальних зразків писав Я. Якуб'як: «У народній творчості мислителі вбачають незіпсований цивілізаційними процесами істинний дух нації, природне спонтанне його вираження. Тож закономірним стає звернення митців до фольклору, запозичення з нього окремих тем, сюжетів та виразових засобів»⁴.

² Безкоровайний Василь. Твори для фортепіано : навчальний посібник. Том 1. Київ : Муз. Україна, 2020. 152 с.; Безкоровайний Василь. Твори для фортепіано : навчальний посібник. Том 2. Київ : Муз. Україна, 2020. 164 с.

³ Богдан Безкоровайний – внучатий племінник митця, заслужений працівник культури України, та його дружина – Наталія Безкоровайна – концертно-оперна співачка, заслужена артистка України у 1999 році у Сімферополі створили Науково-творче товариство Василя Безкоровайного з метою відродження забутої спадщини митця.

⁴ Якуб'як Я. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. Львів. держ. муз. акад. ім. М.В. Лисенка; Наук. тов-во ім. Шевченка. Львів, 2003. С. 31.

Не став винятком і Василь Безкоровайний. Композитор змалку захоплювався красою, поетичністю та милозвучністю народної пісні, згодом, працюючи у багатьох містах Західної України – Львові, Станіславові, Золочеві, Тернополі, він як музично-громадський діяч займається її популяризацією, створюючи обробки різних жанрів: календарно-обрядових, побутових, колискових тощо. Сам Василь Безкоровайний був хорошим піаністом, який часто концертував як соліст і ансамбліст, що, безумовно, позначилося на професійному і художньому рівнях фортепіанної музики.

Висловлювання відомої вченої Любові Кияновської про глибинні зв'язки Василя Безкоровайного з фольклором відображають світоглядні позиції митця: «Саме пісенність не як конкретний жанр, а як узагальнена естетична категорія з її стійкими метафорами, символами, конкретними персонажами і сюжетними поворотами міцно увійшла як елемент професійного художнього мислення в українське мистецтво»⁵. Майже всі фортепіанні твори митця мають як художнє, так і дидактичне спрямування: вони написані і для концертного виконання, і як матеріал для вивчення в школі для дітей різного віку. Усі твори сам композитор укладає у шість зошитів⁶ залежно від складності. Лаконічні художні композиції митця покликані виховувати у молодого покоління навички гри на інструменті та прищеплювати їм почуття любові до народного танцю та пісні, до рідної землі. Також вони можуть розширювати концертний репертуар усіх музикантів-професіоналів та аматорів.

Отже, серед обробок для фортепіанних творів виділяємо низку народних пісень різного образно-тематичного спрямування: жартівливі – «І шумить», «Бодай ся когут знуdiv», «Гандзя», «Чи є в світі молодиця», ліричні – «Стоїть гора», «З тої гори», «Вийшли в поле косарі», лірико-любівні – «Ой не світи, місяченьку», «Сонце низенько», «Дівча в сінях стояло», лірично-драматичні – «Не ходи, Грицю», патріотичні – «Маршують вже повстанці», «За світ встали козаченьки». Серед обробок пісень трапляються і авторські твори, отже, це перекладення для фортепіано: «Реве та стогне...» Д. Крижанівського, «Гуцулка Ксеня» Я. Барнича, «Човен хитається» Р. Купчинського тощо.

Щодо методу обробок народних зразків є низка іноді протилежних тверджень та рекомендацій. Цікаву думку щодо способів обробки фольклору висловлювали Б. Барток та Л. Ревуцький. Вони вважали, що простіша та примітивніша мелодія може бути цікавіше гармонізована і створює широке поле для творчої діяльності композитора. Але, як підтверджує композиторський досвід, висловлювання знаних музикознавців, зокрема дуже влучна думка українського вченого Яреми Якубця, що у зверненні до фольклору, «... в опрацюванні народних мелодій важливою є не простота чи складність, а відповідність. Відповідність тому, що узагальнено звуть духом народної пісні»⁷. Музикознавець у монографії «Микола Лисенко і Станіслав Людкевич» пояснює необхідність залишити специфічні мелодико-інтонаційні звороти народних зразків у їх початковому вигляді та послуговуватись найпростішими прийомами в обробці. Він стверджує, що саме прагнення залишити «... подібні мелодичні фрагменти непорушеними у їх власному ладовому «освітленні» спонукувало композиторів зводити власне гармонічний елемент до мінімуму, наприклад до

⁵ Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури XIX–XX ст. Тернопіль : Астон, 2000. С. 65.

⁶ Про те, що композитор сам уклав каталог творів пише кандидат мистецтвознавства Ірина Новосядла у передньому слові до 2-томного видання фортепіанних творів 2020 року.

⁷ Якубця Я. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. С. 35.

органного пункту на тоніці чи тонічній квінті, який давав повний простір мелодичному розвитку у всіх його специфічних нюансах»⁸.

Такому принципу слідував В. Безкоровайний у усіх обробках: у разі гармонізації народних зразків, залишаючи їх непорушеними, він використовував дуже обмежене коло співзвуч: дотримувався відповідності фольклорного матеріалу та прийомів розвитку.

Більшість фортепіанних творів В. Безкоровайного з народною тематикою та образністю створені на основі народно-пісенних цитат. Програмна назва, яка є в кожній фортепіанній композиції, а також знання тексту всього поетичного вірша допомагає легше зрозуміти виконавцям задум композитора та передати його настрій, відтворити інтонаційно-ритмічні особливості та звукозображальні прийоми.

У жартівливій пісні «І шумить» ладовим контрастом до мажорної основної побудови в C-dur-і виступає короткий енергійний вступ (4+2) в однойменному мінорі. Він ніби передбачає мелодико-інтонаційні звороти заспіву-приспіву. «Грайливі» стрибкоподібні повторювані трихордні та тетрахордні мотиви носять звукозображальне навантаження – ніби танець дощу. Чергування простих поєднань функційної тріади урізноманітнюються лише кількома вкрапленнями D₇ та D₂. Збагачена терцієвими та секстовими вторами лінія мелодії підтримується пустими квінтами басу, ніби звучання народних інструментів (Приклад 1).

Приклад 1. В. Безкоровайний «І шумить» (1–8 т.т.).

Поетичною основою п'єси «Не ходи, Грицю» є відома однойменна романтична пісня-балада. Побудована обробка за формою – заспів-приспів (||a+a ||:b+a:||), відповідно тональний план: d-d-F-d, у якому введення паралельного мажору вносить певне просвітлення у загалом тужливий настрій п'єси. Короткі ліричні хвилюючі поспівки гармонізуються лише чергуванням двох функцій: t-D2: ¹| t ²| t ³| D₂ ⁴| D₂ ⁵|| t ⁶| t ⁷| D₂ ⁸| t ⁹|| t ¹⁰| t | тощо (Приклад 2).

Подібні прості двочастинні контрастні (заспів-приспів), двочастинні із включенням, тричастинні форми та мінімальні виражальні ладо-гармонічні прийоми композитор

⁸ Якуб'як Я. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. С. 91–92.

Приклад 2. В. Безкоровайний «Не ходи, Грицю» (1–8 т.т.).

застосовує у низці таких мініатюр: «Ой піду я до млина», «Ой хмариться», «Ой вишеньки», «Бодай ся когут знудив» та ін.

Дещо складніші виражальні засоби використовує митець у перекладенні авторського твору Я. Барнича «**Гуцулка Ксеня**». Tempo di tango, задеклароване на початку твору, вказує на синтез ознак двох жанрів – народної пісні та танцю танго. Композиція розпочинається бурдонною квінтою в басу, яка імітує традиційну гру народних інструментів, відповідно метроритмічна організація передає ритм танцю. Варіантно-секвенційний принцип розвитку початкового трихордного мотиву – його хроматизація, низхідний рух створюють напруження, яке компенсується висхідним гексахордом (верхнім тетрахордом g-moll-я з оспівуванням тоніки), як певне заспокоєння (Приклад 3).

Приклад 3. В. Безкоровайний «Гуцулка Ксеня» (1–10 т.т.)

Тлом служить мінімальне використання гармонії: звучання лише двох функцій – тоніки та доміанти, крайня стійкість та нестійкість, причому кожна із них витримується 2–3 такти. Отже, у творі спостерігаємо поєднання різних традицій: європейського і народного українського мистецтва.

Аналіз обробок народно-піснених зразків демонструє доволі нескладні музично-виражальні засоби: терцієва та секстова втора, короткі трихордні-тетрахордні поспівки, варіантно-повторний та секвенційний принцип розвитку щодо форми – прості дво-, тричастинні.

Окрему групу обробок становлять календарно-обрядові зразки: веснянки (гаївки, гагілки) – пісні, пов'язані з початком весни, танцювально-ігрового характеру, в яких оспівується пробудження природи, кохання – «Гагілка I», «Гагілка II», «Гагілка III», «Гагілка IV»; твори зимово-різдвяного циклу – збірник обробок коляд «При ялинці», щедрівка «Ой сивая зозуленька» тощо.

Обряди та пісні календарно-землеробського кола відповідають річним сонячним циклам та основним етапам господарської праці. У цих піснях закодовані знання людини про Землю та Всесвіт, у них «виявилася прадавня світотворча віра предків наших як одвічний процес життя, в якому поєднується у безперервний плін минуле, теперішнє і майбутнє»⁹. Народ виробив цінний комплекс обрядів: пісень, танців, хороводів, які відображали їх єдність з природою, Всесвітом. Наші пращури вірили, що ритуальними піснями та діями можна прискорити пробудження природи і пришвидшити прихід весни.

Створюючи такі обробки, В. Безкоровайний базується на мелодико-інтонаційній та метро-ритмічній основі архаїчних народно-піснених жанрів. Усі чотири Гагілки – весняні обрядові пісні – побудовані на коротких трихордних-тетрахордних поспівках, які, «розкручуючись», ніби зримо ілюструють водіння хороводів, ритуальні дії. Гра світотіннями – мажор-мінор – закладена уже в лаконічному чотиритактовому вступі першої Гагілки: G-dur ¹ | T - - ² | D_{4/3} →³ | t - (e-moll) ⁴ | D7 →⁵ || T (G-dur). Тричастинна композиція – A+A1+A, (G-dur – a-moll – G-dur) – побудована на багаторазовому повторенні ритмізованих коротких поспівок (d²-e²-d²-c¹-h¹-c¹-d²) та їх перенесенні на іншу висоту відображають плинність безкінечності буття (Приклад 4).

Приклад 4. В. Безкоровайний. Гагілка I. (1–15 т.т.).

Терцієва і секстова втора у мелодії та бурбонний бас ґрунтуються на фольклорних традиціях. Доволі насичена фактура, повільний темп зображають колективне свято з ритуальними іграми і танками.

⁹ Бенч-Шокало О. Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції : навчальний посібник. Київ : Український Світ, 2002. С. 5.

Звертався митець також до аранжування **фольклору зимового циклу**, зокрема до різдвяного обряду та такого їх сутнісного компонента, як колядки та щедрівки. Перу В. Безкоровайного належить Збірка коляд для фортепіано «При ялинці», яка укладена із 16 обробок. Композитор, базуючись на мелодико-інтонаційній та метро-ритмічній основі зразків давніх народно-пісенних жанрів, створює оригінальні талановиті обробки. Сюди входять: «Бог предвічний», «Возвеселімся», «На небі зірка», «Небо і земля», «Нова радість стала» тощо. Майже всі коляди гармонізовані на основі класичного чотириголосного та триголосного викладу, але у багатьох зразках присутні прийоми та елементи, що типові для народного багатоголосся. Це насамперед неповні акорди, паралельний рух терціями, квінтами, октавами, секстами, так звана терцієва, секстова та ін. втори («Бог природу», «Стань, Давиде», «Бог ся рождає», «Дивная новина»). Також використовує композитор стрічкове голосоведення у «Нова радість стала», різноінтервальні втори, що свідчить про прагнення наблизитись до прийомів, властивих фольклорним зразкам.

Гомофонно-гармонічний виклад збагачується введенням в окремих голосах різного виду неакордових звуків (прохідних, допоміжних) – одинарних та подвійних. Гармонізація відбувається переважно нескладними співзвуччями тоніко-домінантового співвідношення, серед складніших – введені подвійна домінанта в каденції, домінанта із секстою (Приклад 5).

Приклад 5. В. Безкоровайний. При ялинці «Возвеселімся» (1–8 т.т.)

Майже у кожній коляді – відхилення у близькі тональності: G-dur – a- moll у «Возвеселімся», F-dur-C-dur у «Бог ся рождає», «На небі зірка» та «Во Вифлеємі», F-dur-d- moll у «Небо і земля», G-dur-e- moll у «Бог природу». Єдина модуліція з G-dur-D-dur – у «Херувими свят!».

Різноманітна багатогранна фортепіанна творчість Василя Безкоровайного має художню та педагогічну цінність. В обробках українських народних пісенних зразків композитор дуже чуйно вловлює відповідність фольклорного матеріалу та принципів роботи з ним. Він обмежується дуже вузьким колом прийомів у плані гармонії, фактури, зберігаючи саму основу, дух та настрій фольклору. В проаналізованих творах

спостерігаємо взаємопроникнення мовно-стильових знаків європейської музики та українського фольклору з перевагою останнього.

На композиційну структуру творів впливають національні моделі формотворення та прийоми розвитку тематичного матеріалу, що ґрунтуються на варіантному принципі, імпровізаційності, нерегламентарності структурних побудов. Моменти звукозображальності відображають майстерну трансформацію засобів народного музикування.

У плані стильових проявів відзначимо, що всі твори скомпоновані у традиційному класично-романтичному ключі з яскравими проявами трансформації фольклору.

Література

1. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції : навчальний посібник. Київ : Український Світ, 2002. 433 с.
2. Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури XIX–XX ст. Тернопіль : Астон, 2000. 339 с.
3. Якуб'як Я. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. Львів. держ. муз. акад. ім. М.В. Лисенка; Наук. тов-во ім. Шевченка. Львів, 2003. 263 с.

References

1. Bench-Shokalo, O. (2002). *Ukrainskyi khorovyi spiv: Aktualizatsiia zvychaievoi tradytsii* [Ukrainian choral singing: Actualization of the customary tradition]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Ukrainskyi Svit, 433 s. [in Ukrainian].
2. Kyianovska, L. (2000). *Stylova evoliutsiia halytskoi muzychnoi kultury XIX–XX st.* [Stylistic evolution of Galician musical culture of the nineteenth and twentieth centuries]. Ternopil: Aston, 339 s. [in Ukrainian].
3. Yakubiak, Ya. (2003). *Mykola Lysenko i Stanislav Liudkevych* [Mykola Lysenko and Stanislav Liudkevych]. Lviv. derzh. muz. akad. im. M.V. Lysenka; Nauk. tov-vo im. Shevchenka. Lviv. 263 s. [in Ukrainian].

